„ПРОМЕТЕЈ" КЛУБУ

Шаумјан рајонундакы 27 нөмрәли орта мәктәбдә фәалијјәт көстәрән «Прометеј» клубу шакирдләрин ән чох севдикләри јерләрдән биридир. Бурада бир сыра мараглы тәдбирләр һәјата кечирилир. Ушаглар габагчыл әмәк адамлары илә көрүшүр, онларын сөһбәтләринә гулаг асыр, фабрик вә заводларда стендләр, сәркиләр һазырлајырлар.

Клуб 27 нөмрәли мәктәбә һамилик едән В. И. Ленин адына машынгајырма заводунун коллективи илә мөһкәм әлагә сахлајыр. Инди шакирдләр һәмин заводун салнамәсини јазырлар. Салнамәдә бу бөјүк сәнаје мүәссисәсинин Совет һакимијјәти илләриндә кечдији јол, фәһләләрин Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә иштиракы, коллективин инди газандығы наилијјәтләр вә с. кениш шәкилдә ишыгландырылачагдыр.

Салнамә «Прометеј» клубу үзвләринин Азәрбајчанын 50 иллијинә лајигли һәдијјәси олачагдыр.

К. УНАНЈАН.

Октјабрјатлар Ленин һаггында маһны охујурлар.

Фото В. Һүсејновундур.

Көзәл тәшәббүс гијмәтләндирилди

Бакыдакы 174 нөмрәли мәктәбдә бөјүк шәнлик вар иди. Бураја чохлу гонаг топлашмышды.

Мәктәбин директору Ә. Шаһвәлијев гонаглары 3-чү мәртәбәјә дә'вәт етди. Кениш дәһлизин диварларындан рәнкарәнк таблолар асылмышды.

Бу күн бурада сосиалист вә демократик өлкәләрин һәјат тәрзини тәсвир едән сәркинин ачылышы олачагды.

Будур, дәһлизин көркәмли јериндә ири һәрфләрлә «Сүлһ, Достлуг, Бәрабәрлик, Гардашлыг вә Азадлыг вар олсун!» сөзләри парлајыр.

Сәркини мәктәбин комсомол комитәсинин катиби Ж. Бәһрәмова ачыр. О, дејир:

— Бизим ән бөјүк арзумуз планетимиздә сүлһүн горунмасыдыр. Бүтүн дүнја халглары дост вә меһрибан јашамалыдыр...

Сосиалист өлкәләринин һәјатыны тәсвир едән һәр лөвһәнин гаршысында бир шакирд (балача лектор) дајанмышды. Онлар гонаглара мараглы мә'луматлар верирдиләр.

Шакирдләрдән Ф. Аббасова, О. Габулашвили, Н. Кошелјева чыхыш етдиләр.

Бир нечә нәфәр шакирд исә сосиалист өлкәләринин милли кејиминдә рәгс едир, маһны охујур, ше'р дејирди. Сәркинин тәшкилиндә мүәллимләрдән Н. Спектор, Н. Ајрапетова, Л. Кузнетсова, пионер баш дәстә рәһбәри Е. Арустамова, шакирдләрдән К. Дмитријева, Ф. Шаһвәлијев, Е. Линник вә башгалары бөјүк тәшәббүс көстәрмишләр.

Әкрәм ӘЛИЗАДӘ.

КИТАБ—ИНСАНЫН ДОСТУДУР

ҺӘР ИЛИН март ајында «Китабын ад күнү»нү гејд етмәк Бакыдакы 20 нөмрәли орта мәктәбдә ән'әнә шәклини алмышдыр. Һәр ил ибтидаи синифләрдән бири «Китабын ад күнү» бајрамына хүсуси һазырлыг көрүр, кениш програмла сәһәрчик кечирир. Онлар бураја паралел синиф шакирдләрини, мәктәбин мүәллимләрини, валидејнләри гонаг дә'вәт едирләр.

Будур, мәктәбин кениш акт салону ағзынадәк долудур. Тәмиз вә сәлигә илә кејинмиш, әтирли баһар чичәкләрини хатырладан балача оғлан вә гызлар, онларын хош тәбәссүмләриндән зөвг алан ата-аналар, мәктәбин мүәллимләри вә сәһәрчијә дә'вәт олунмуш дикәр гонаглар сәһнәјә бахыр, пәрдәнин ачылмасыны көзләјирләр. Саг тәрәфдә «Инсанын јахын досту» адлы китаб сәркисиндә чохлу ушаг әдәбијјаты диггәти чәлб едир. Салонун һәр тәрәфинә Азәрбајчан вә рус дилләриндә «Китаб билик мәнбәјидир», «Китабы севин», «Китаб—инсанын достудур», «Китабын ад күнү»ндә фәал иштирак един» вә башга шүарлар вурулмушдур.

Пәрдә јаваш-јаваш ачылыр. Апарычы — сәһәрчијин тәшкилатчысы II «А» синфинин (бу дәфә нөвбә онларын иди) мүәллими Руслана Ивановна Горбачева «Китабын ад күнү» бајрамыны ачыг е'лан едир. Сәһәрчијә дә'вәт олунмуш шаир Тофиг Маһмуд сәһнәјә галхыр. О, мәктәблиләри китаб бајрамы мүнасибәти илә тәбрик едир. Кәнч шаир И. Аванесов исә ушаглара китабы севмәји, даһа чох мүталиә етмәји, шәхси китабхана јаратмағы мәсләһәт көрүр.

Шакирдләр Тофиг Маһмудун вә Иван Вартазановнч Аванесовун ушаглар үчүн јаздыглары ше'рләрдән парчалар сөјләјирләр. Сонра ушаглар курултулу алгышлар алтында бу бајрамда иштирак етдикләринә көрә кәнч шаирләрә II синиф шакирдләри адындан тәшәккүр едиб онлара чичәк дәстәләри вә һәдијјә олараг китаб бағышлајырлар.

II «А» синфинин шакирдләриндән ибарәт хор групу «Ленин һаггында маһныны» ифа едир...

Сонра «Китабын ад күнү» бәдии тәртиб нүмајиш етдирилир. Шакирдләр охудуглары китаблардан парчалар сөјләјир, кичик сәһнәчикләр көстәрирләр.

Будур, уча ағачларла әһатә олунмуш јашыл чәмәнлик. Бир тәрәфдә стол, стул, дикәр тәрәфдә «гогул-могул» долу бөјүк чәлләк гојулмушдур. Столун үстүндә хәстәни мүајинә етмәк үчүн һәкимә лазым олан әшјалар вә бир дә чөмчә вардыр. Көзләринә ејнәк тахмыш аг халатлы доктор Ајболитин гәбулудур. Доктор Ајболит — шакирд Һачы Һачыјев түлкүнү, довшаны мүајинә едиб, хәстәликләрини «мүәјјәнләшдирир» вә һәрәсинә бир чөмчә гогул-могул ичирдиб онлары «мүаличә» едир...

Әлиндә «Буратинонун мачәралары» китабы тутмуш Буратино—шакирд Игор Мејерсон сәһнәјә кәлир:

— Ушаглар, јәгин ки, сиз мәни јахшы танıјырсыныз?! Мән Буратинојам.

Игор голтуғундакы китабы ушаглара көстәрәрәк «Јәгин ки, мәним һаггымда јазылмыш бу китабы охумушсунуз? Әкәр охумамышсынызса, онда мүтләг охујун, чох мараглы китабдыр» — дејиб, ојнаја-ојнаја сәһнәдән чыхыр. Салондан күлүш вә алгышлар гопур. Сонра «Золушка» китабынын гәһрәманы рәгс едә-едә сәһнәјә дахил олур. Олја Омклајева Золушка вә «Гырмызы папаглы» үзрә Гырмызы папаг ролуну да мәһарәтлә ифа едир.

Шакирдләр нөвбә илә А. С. Пушкинин «Чар Салтан һаггында нағыл», һабелә «Мојдадыр», «Пинти», А. Бортонун «Кәндир», Маршак, С. Михалковун әсәрләриндән парчалар көстәрирләр.

Бүтүн нөмрәләрдә апарычынын — Руслана Ивановнанын сәси ешидилир. Апарычы сәһнәдәдир. Бүтүн ушаглар онун әтрафына топлашыб. Онлар «Гој һәмишә күнәш олсун» маһнысыны охујурлар. Сонра онлар мусиги сәдалары алтында сәһнәни тәрк едирләр. Курултулу алгышлар гопур. «Китабын ад күнү» бајрамы сона чатыр. Лакин салондакылар дағылышмаг истәмирләр. Бураја топлашан валидејнләрин үзүндән севинч јағыр. Ахы бир саатдан чох давам едән сәһнәчикдә бүтүн салондакыларын диггәтини чәлб едән, хүсуси мәһарәт көстәрән ушаглар онларын өвладларыдыр. Мәһз Руслана Ивановнанын сә'ји, бачарығы, хүсуси гајғысы нәтичәсиндә онлар белә көзәл чыхыш етдиләр. Руслана Ивановна өз шакирдләрини јахындан таныјыр, онларын бачарыг вә габилијјәтләринә јахшы бәләддир. Онун синфиндә 42 шакирд вардыр. Бајрамда 42 нәфәр ушағын һамысынын ата вә анасы иштирак едирди. 12 күндүр ки, онлар да өз өвладлары илә бирликдә бу бајрама һазырлашмыш, ушагларынын чыхышларына ујғун костјумлар тикмиш, онларла бирликдә һәјәчан кечирмишләр.

Будур, валидејн А. Богословскаја сәһнәјә галхыр. О, Руслана мүәллимәни китаб бајрамы мүнасибәти илә бүтүн ата-аналар адындан тәбрик едир.

Пирханым ГАСЫМОВА.

БИРИНЧИ МӘГАЛӘ

МӘКТӘБДӘ ӘМӘЈИН ЕЛМИ ТӘШКИЛИ ВӘ ОНА РӘҺБӘРЛИК

«Орта үмумтәһсил мәктәбинин ишини даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин гәрарында гејд едилмишдир ки, мәктәбин иши чидди елми әсаслар үзәриндә тәкмилләшдирилмәлидир. Бу тәләб биринчи нөвбәдә әмәјин елми тәшкилини нәзәрдә тутур.

Педагожи әмәјин елми тәшкили тә'лим-тәрбијә кејфијјәтини мүнтәзәм сурәтдә јүксәлтмәјә, коллективин гүввәсиндән сәмәрәли истифадә етмәјә, әлверишли әмәк шәраити јаратмаға јөнәлдилән елми сурәтдә әсасландырылмыш тәшкил системиндән ибарәтдир.

Әмәјин елми тәшкили: кадрларын сечилмәси вә дүзкүн јерләшдирилмәси, онларын арасында дәгиг гаршылыглы әлагә јарадылмасы, мүәллимләрин ихтисасларынын вә педагожи усталығынын тәкмилләшдирилмәси, тә'лим-тәрбијә ишләри системинин јахшылашдырылмасы, әмәјин нормалашдырылмасы вә саир бу кими мәсәләләри әһатә едир.

Орта үмумтәһсил мәктәби һаггында партија вә һөкумәтин гәрарында көстәрилир ки, мәктәб бөјүмәкдә олан кәнч нәслин, ләјагәтли коммунизм чәмијјәти гуручуларынын һәртәрәфли инкишафыны тә'мин етмәлидир.

Буна көрә дә һәр һансы бир педагожи әмәк фәалијјәтини тәшкил едәркән, гаршыда дәгиг мәгсәд гојмаг вачибдир.

Әмәк фәалијјәтинин мәгсәдини мүәјјән етдикдән сонра онун конкрет вәзифәләрини, ишин истигамәтини, мәгсәдә наил олмаларыны вә үсулларыны да ајдынлашдырмаг лазымдыр.

Әмәјин елми тәшкилинин гаршысында дуран мәгсәдә наил олмаг үчүн вахта, гүввәјә вә васитәјә гәнаәт едилмәли, әмәк фәалијјәти үчүн ән әлверишли шәраит јарадылмалыдыр.

Педагожи коллективин гүввәсиндән дүзкүн истифадә едилмәси башлыча олараг, әмәк бөлкүсүнүн дүзкүн һәјата кечирилмәсиндән, коллектив үзвләринин сә'јиндән, онларын ихтисас вә педагожи һазырлығындан, әмәјә мадди вә мә'нәви мараг јарадылмасындан асылыдыр.

Мәктәб һаггында гәрарда тә'лим ишинин елми сурәтдә әсасландырылмасынын бир чох проблемләрини һәлл етмәк үчүн конкрет јоллар көстәрилмишдир. Гәрар мәктәбә рәһбәрлијин елми сәвијјәсини јүксәлтмәји тәләб едир.

Мәктәбләрдә елм, техника, мәдәнијјәт вә инчәсәнәтин мүасир сәвијјәләринә ујғун јени тәдрис програмлары планлы сурәтдә һәјата кечирилир. Шакирдләрин билијини дәринләшдирмәк вә мөһкәмләндирмәк, онларын марагларыны һәртәрәфли инкишаф етдирмәк үчүн факултатив мәшғәләләр тәтбиг олунур. Мәктәбләрин фәнн кабинетләри техники тәдрис васитәләри илә зәнкинләшдирилир, тә'лим мәшғәләләринин кабинет системи өзүнә кетдикчә кениш јер тутур. Бүтүн бунларын һамысы арзу едилән нәтичәләри о заман верә биләр ки, кабинетләрдә педагожи әмәјин елми тәшкили үчүн әлверишли шәраит јарадылсын.

Мәктәбдә әмәјин елми тәшкилинин биринчи мәрһәләси — бу ишин тәшкилини өјрәнмәк вә тәһлил етмәкдән ибарәт олмалыдыр. Ишин икинчи мәрһәләси әмәјин елми тәшкили планларыны тәртиб етмәкдир. Әмәјин елми тәшкили үзрә ишин үчүнчү мәс'ул мәрһәләси — ишләниб һазырланмыш вә тәсдиг едилмиш планларын һәјата кечирилмәсидир.

Ишин биринчи мәрһәләсиндә ашағыдакы тәдбирләр көрүлмәлидир:

1. Мәктәб үзрә әмәјин елми тәшкили шурасыны вә иш објектләриндән һәр бири үчүн бөлмә јаратмаг.
2. Һәр бир бөлмәнин вәзифәләрини мүәјјәнләшдирмәк вә онлары зәрури материалларла тә'мин етмәк.
3. Чари дәрс илинин нәтичәләрини габагкы илләрин нәтичәләри илә мүгајисә етмәк.
4. Әмәк нәтичәләрини гијмәтләндирмәк.
5. Һәлли тәләб едилән мәсәләләри мүәјјәнләшдирмәк.
6. Јени дәрс илинин вәзифәләрини мүәјјән етмәк вә и.а.

Ишин икинчи мәрһәләсиндә план тәдбирләри ишләнилиб, һазырланыр; нәзәрдә тутулан тәдбирләрин јеринә јетирилмәсинин васитәләри, формалары, үсуллары мүәјјән едилир; тәдбирләр мәктәбин ичтимаи тәшкилат рәһбәрләри илә разылашдырылыр; план педагожи шурада мүзакирә вә тәшкил олунур.

Ишин үчүнчү мәрһәләси исә ашағыдакы көстәриләнләрдән ибарәтдир:

1. Һазырланмыш тәдбирләр онларын јеринә јетирилмәсинә мәс'ул олан шәхсләрә чатдырылыр, онлар көрүләси ишләрин форма вә үсуллары һаггында тә'лиматландырылыр.
2. Мәктәбин ајры-ајры ишчиләри илә семинар кечирилир.
3. Планын јеринә јетирилмәси үзәриндә нәзарәт гојулур вә онун ичрасы просесиндә дүзәлишләр апарылыр.
4. План јеринә јетириләркән, истифадә едилән иш үсуллары вә формаларынын еффектлилији мүәјјән олунур.

Әмәјин елми тәшкилиндә мүәллимләрин фикри вә мулаһизәләрини өјрәнмәк чох вачибдир, бунун үчүн белә бир анкет — сорғу кечирмәк фајдалыдыр: 1. Сиз өз әмәјинизи нечә тәшкил едирсиниз? 2. Нечә ишләјирсиниз?. 3. Сизә иншдә кимләр көмәк едир? 4. Ичтимаи һәјатда (ишләрдә) иштиракыныз? 5. Әмәјин тәшкилиндә сизи нәләр тә'мин етмир? 6. Әмәјин елми тәшкилиндә нә кими чәтинликләр, чәкирсиниз, бу ишдә сизә нәләр мане олур?

Һәмин суаллара алынан чавабларын үмумиләшдирилмәси вә әмәјин елми тәшкили үзрә шурада мүзакирә едилмәси, мүвафиг тәдбирләрин һазырланмасы мәктәбдә әмәјин елми тәшкили ишинә бөјүк көмәк едәр.

Тәдрис кабинетләриндә, тә'лим-е'малатханаларында, лабораторијаларда әмәјин елми тәшкилинин сәвијјәси мүнтәзәм өјрәнилмәли вә тәһлил олунмалыдыр.

Әмәјин тәшкили үчүн габагчыл тәчрүбәнин вә елми тәдгигатларын өјрәнилмәси тамамилә зәруридир. Бунун үчүн мүхтәлиф јоллардан истифадә едилмәлидир. Әдәбијјат мәнбәләри илә таныш олмаг, мүтәхәссисләрдән мәсләһәтләр алмаг, әмәјин елми тәшкили планларынын тәртибинә мүтәхәссисләри чәлб етмәк, шәхси тәдгигат ишләри вә експериментләр апармаг лазымдыр.

Әмәјин елми тәшкили планындакы тәдбирләри даһа тез вә даһа јахшы һәјата кечирән, әмәјин сәмәрәли форма вә үсулларыны ишләјиб һазырлајан вә мәнимсәјән коллектив үзвләрини һәвәсләндирмәк дә вачибдир. План тәдбирләри һәјата кечирилдикдән сонра, онларын фактик еффектлилији мүәјјәнләшдирилмәлидир.

Бу, әмәјин елми тәшкили планларынын һәјата кечирилмәси үзрә мүәллимләрин (мәсәлән, физика мүәллимләринин) иш нәтичәләрини гијмәтләндирмәк үчүн зәруридир.

Нәһајәт әмәјин елми тәшкили үзрә ишин кедиши һаггында вахташыры һесабат јазылмасы мәгсәдәујғундур. Бу һесабат әмәјин елми тәшкили планынын кимләр тәрәфиндән тәртиб олунмасы, саһәләр үзрә апарылан тәдбирләрә нечә нәфәр коллектив үзвүнүн әһатә едилмәси көрүлмүш ишләрин еффектлилији көстәрилмәлидир. Һесабатда һәмчинин гејд етмәк лазымдыр ки, әмәјин елми тәшкили тәдбирләрини ишләјәркән вә һәјата кечирәркән нә кими чәтинликләр олмушдур.

Мәктәбдә әмәјин елми тәшкили үчүн сабит гајдалар гәбул едилә билмәз. Бу гајдалар мәктәбин хүсусијјәтиндән, онун гаршысында гојулмуш вәзифәләрдән асылы олараг дәјишилә биләр.

Әмәјин елми тәшкили јарадычы ишдир. Бу мәсәләни мүтәхәссисләрин мәһдуд даирәсиндә вә инзибати тәдбирләрлә һәлл етмәк олмаз. Әмәјин елми тәшкилинин планы кениш вә әтрафлы мүзакирә олунмалы вә анчаг бундан сонра коллективин һәр бир үзвү тәрәфиндән ичбари шәкилдә һәјата кечирилмәлидир.

И. ҺАЧЫЈЕВ,
Азәрбајчан ДЕТПИ-нин елми әмәкдашы, республиканын әмәкдар мүәллими.

Мәктәбин гонаглары

Һәмин күн Бакыдакы 44 нөмрәли мәктәбдә гејри-ади чанланма вар иди. Мәктәб бајрамсајағы бәзәдилмишди. Үзләрдән севинч, фәрәһ һиссләри ајдын охунурду. Шакирдләр Дағыстандан кәлмиш достларыны гаршылајырдылар.

Хасавјурд пионерләр евинин директору А. Алхазова вә мүәллим Е. Гафарованын рәһбәрлији илә 17 нәфәр фәал, габагчыл шакирд мәктәбә гонаг кәлмишди. Кумык Мурад Давлекајев, осетин Анја Албанова, азәрбајчанлы Мајја Хәлилова, тат Гриша Азаров санки чохмилләтли совет халглары аиләсини тәмсил едирдиләр. Онларын һамысы VI синифдә охујур.

Дағыстанлы ушаглар мәктәби кәздиләр, Ленин кушәсиндә олдулар. Бурада һәр шеј онлар үчүн мараглы иди. Балача достлар нечә охудуглары, дәрсдәнкәнар вахтларыны нечә кечирдикләри, һансы дәрнәкләрдә мәшғул олдуглары һаггында бир-бирләринә суаллар верирдиләр.

44 нөмрәли мәктәбин шакирдләри гардаш республикаларын бир чох мәктәби илә достлуг әлагәси јаратмышлар. Онлар Ленинград, Тбилиси вә Јереван шәһәрләриндәки 44 нөмрәли мәктәбләрдә олмуш, өз достлары илә көрүшмүшләр. Мараглы вә мәзмунлу кечән белә көрүшләр бир гајда олараг өзфәалијјәт консерти илә гуртарыр.

Бу дәфә дә елә олду. Гонаглар мәктәблә, шакирдләрлә јахындан таныш олдугдан сонра акт салонуна топлашдылар.

Будур, мәктәбин өзфәалијјәт дәрнәјинин ән кичик үзвләри — биринчиләр сәһнәдә чыхыш едирләр. Онлары јухары синиф шакирдләри әвәз едир. Мүхтәлиф дилләрдә ше'рләр, маһнылар сәсләнир. Дағыстандан кәлмиш гонагларын үзү күлүр...

Хасавјурд мәктәблиси, дружина шурасынын сәдри Мајја Хәлилова сәһнәјә галхыр. О, гонагпәрвәрлик үчүн, көзәл консерт үчүн ев саһибләринә — 44 нөмрәли мәктәбин мүәллим вә шакирд коллективләринә тәшәккүр едир, онлары өз шәһәрләринә, дағлар өлкәси Хасавјурда дә'вәт едир.

Бакы мәктәблиләри достларын дә'вәтини мәмнунијјәтлә гәбул едир, тәблиғат бригадасы илә гонаг кәләчәкләринә сөз верирләр. Ахы, тәблиғат бригадасы илә сәфәрә чыхмаг мәктәбдә ән'әнә һалыны алмышдыр. Бу јахынларда бригаданын үзвләри Исмајыллы вә Ағдам рајонларында олмуш, бир сыра мәктәбләрдә чыхыш етмишләр. Онларын чыхышлары халглар достлуғуна һәср олунмушдур.

Јола дүшәркән достлары 44 нөмрәли мәктәбин шакирдләринә тәһсилдә вә шәхси һәјатда мүвәффәгијјәтләр арзу етмишләр.

Л. ВЛАСОВА,
Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин ишчиси.

БӘ'ЗИ ОХШАР СИНТАКТИК КОНСТРУКСИЈАЛАРЫН ТӘДРИСИ

Азәрбајчан дили дәрсләриндә шакирдләри чәтинлијә салан, она көрә дә мүәллимләри вә методистләри даһа чох дүшүнмәјә вадар едән мәсәләләрдән бири дә мүрәккәб чүмләләрлә тәркибиндә ара сөз, ара чүмлә вә дикәр ара конструксијалар олан садә чүмләләрин фәргләндирилмәсиндән ибарәтдир. Мәсәлән, тәчрүбә көстәрир ки, ушаглар (һәтта тәчрүбәчи тәләбәләр вә мүәллимләр) ашағыдакы типдән олан чүмләләрин тәһлилиндә чох чидди чәтинликләрлә гаршылашмалы олурлар: **көрүнүр**, сиз өз дедијиниздән дөнмәк фикриндә дејилсиниз? **Кор**, нәләр данышыр. **Мәнә елә кәлир ки**, сән ишини бу истигамәтдә давам етдирсән, мәгсәдинә наил ола биләрсән. **Она елә кәлир ки**, мәсәлә чохдан һәлл олунуб. **Билин**, әзизим, биз һеч вахт бир-биримиз үчүн јад ола билмәрик! **Чох мараглыдыр**, бу нијә белә олсун? **Бир де көрүм**, мән нијә мәһв олмалыјам? **Бура бах**, Вәли, сән нијә белә ишләрлә мәшғул олурсан? **Ачығыны дејим ки**, өзүм дә билмирәм вә с. вә и. а.

Нүмунә үчүн вердијимиз мисаллардан ајдын олур ки, һәмин чүмләләр, доғрудан да, илк бахышда мүрәккәб чүмләләрин ејни кими көрүнүр. Мәсәләјә даһа дәриндән вә даһа диггәтлә јанашдыгда исә белә нәтичәјә кәлирик ки, тәркибиндә **кор, көрүнүр, мәнә елә кәлир ки, о елә дүшүнүр ки, она елә кәлир ки, билин, акаһ олун, мараглыдыр, бура бах, гулаг ас, ешит, динлә, сәнинләјәм, ачығыны дејим ки**,... кими ара сөз, ара чүмлә вә ја дикәр ара конструксијалар олан чүмләләри мүрәккәб дејил, садә чүмлә һесаб етмәк лазымдыр. Бу типли чүмләләр форма е'тибарилә мүрәккәб чүмләләрә чох бәнзәсә дә, тәкчә формаја әсасланараг мәзмуну унутмаг, бунлары мүрәккәб чүмлә һесаб етмәк чидди сәһв оларды. Тәчрүбә көстәрир ки, чүмләнин мәзмуну илә формасы арасындакы диалектик вәһдәт зәмининдә мүрәккәб чүмләләрлә мүвафиг садә чүмләләри фәргләндирмәк, беләликлә дә, синтаксисин тәдрисиндәки бә'зи чәтинликләри арадан галдырмаг мүмкүндүр.

Һәр шејдән әввәл, ону гејд етмәлијик ки, ара сөз, ара чүмлә вә дикәр ара конструксијалар өз функсијаларына көрә мүрәккәб чүмләни тәшкил едән садә чүмләләрдән фәргләнир. Беләки, бунлар грамматик чәһәтдән чүмләдәки әсас фикирлә әлагәјә кирмир, онлара вә ја онлардан конкрет суал вермәк олмур; бу типли сөз вә конструксијалар мүәјјән модаллыг мүнасибәтләри ифадә етмәјә хидмәт көстәрир. Елә һәмин сәбәбә көрә дә онлар чүмләдә хүсуси мухтаријјәт тәшкил едир. Мәсәлән, **«Көрүнүр, сиз өз дедијиниздән дөнмәк фикриндә дејилсиниз»** чүмләсиндә олан илк сөзү (**көрүнүр** сөзүнү) ишләтмәсәк, онун (чүмләнин) структурунда һеч бир дәјишиклик баш вермәз; чүнки һәмин сөз јалныз данышанын өз фикринә олан мүнасибәтини ифадә едир вә онун (**көрүнүр** сөзүнүн) ишләдилмәмәси чүмләјә грамматик чәһәтдән јох, мәһз бу чәһәтдән тә'сир көстәрә биләр.

Мүрәккәб чүмләнин компонентләри исә функсија, мә'на, интонасија структур-грамматик чәһәтдән там бир вәһдәт тәшкил едир ки, һәмин вәһдәтин парчаланмасы ејни заманда чүмләнин мүрәккәблијинин јоха чыхмасы демәк оларды. Вәһдәтдә олан бу компонентләр мухтаријјәт тәшкил едә билмир; онларын ајрылыгда ифадә етдикләри мә'на вә интонасија һеч вахт мүрәккәб чүмләдәки мә'на вә интонасијанын там ејни дејилдир. Фикримизин охучуја ајдын чатмасы үчүн ики чүмләнин мүгајисәсини вермәји фајдалы һесаб едирик: 1) **көрүнүр**, сән бәдии сөзүн гүдрәтинә јахшы бәләд дејилсән. 2) Көзүм ајдын, көзүм **сурәти-чапан көрүнүр**.

Биринчи чүмлә садә, икинчи исә мүрәккәбдир. Она көрә дә икинчи мисалда **сурәти-чапан** мүбтәдасы илә **көрүнүр** хәбәри арасында синтактик әлагә мөвчуд олдуғу һалда, биринчидә ишләдилмиш **көрүнүр** сөзү илә чүмләнин дикәр сөзләри арасында белә бир грамматик әлагә јохдур. Демәли, мүрәккәб вә садә чүмләни фәргләндирмәк үчүн тәкчә формаја дејил, һәм дә мә'наја диггәт јетирмәк лазымдыр.

Мүрәккәб чүмлә илә тәркибиндә ара конструксијалар олан садә чүмләләри икинчи фәрги одур ки, мүрәккәб чүмләнин һиссәләриндән (компонентләриндән) һәр бири чүмләдә ифадә едилән үмуми фикрин мүәјјән елементини охучуја (вә ја динләјичијә) чатдырырса, ара конструксијалар чүмләдәки објектив мәзмунла данышанын (јазанын) субјектив мүнасибәтини, шәхси һиссләрини әлагәләндирир. Даһа дәгиг десәк, мүрәккәб чүмләнин компонентләри коммуникатив, ара конструксијалар исә експрессив, емосионал, чағырыш, тә'кид вә с. функсијалар дашыјыр.

Мүрәккәб чүмләнин компонентләри илә ара конструксијаларын мә'налары, функсијалары кими, дејилиш тәрзи, јә'ни интонасијасы да фәргләнир. Ән башлычасы исә чүмләјә бәнзәјән ара конструксијалар мүвафиг синонимләри илә, даһа дәгиг десәк, ара сөзләрлә әвәз олуна билир. Бизә елә кәлир ки, һаггында данышдығымыз категоријалары шакирдләрә баша салмаг үчүн бу јолдан (ара конструксијалары синонимләри илә әвәз етмәк јолундан) истифадә олунмасы даһа фајдалы вә нисбәтән асандыр. Мәсәлән, **Мәнә елә кәлир ки**, (мәнчә, мәним фикримә көрә вә с.), сән һәрдән чох әдаләтсиз данышырсан. **Көрүнүр** (мәнчә, мәнә көрә), Рафиг чох зәһмәткеш оғландыр. **О, елә дүшүнүр ки**, (онун фикринчә, онун фикринә көрә, онун дүшүндүјүнә көрә), мәсәлә чохдан һәлл олунмушдур...

Табели мүрәккәб чүмләләрин әксәријјәти, даһа доғрусу, тәркибиндә ара конструксијалар олан садә чүмләләрә бәнзәјәнләри садә чүмләјә чеврилә билдији һалда, тәркибиндә ара конструксијалар олан вә илк бахышда мүрәккәб чүмләни хатырладан садә чүмләләр үзәриндә белә бир әмәлијјат апармаг мүмкүн дејилдир. Она көрә дә һаггында данышдығымыз һәмин ики категоријаны шакирдләрә баша салмаг үчүн бундан да истифадә етмәк мәгсәдәмүвафигдир. Мәсәлән, нәгл интонасијасы илә ифадә едилән **«Билмирәм, башымыза нә кәләчәк»** мүрәккәб чүмләсинин **«Башымыза нә иш кәләчәјини билмирәм»** шәклинә салмаг олар. **«Билмирәм, мән сизә һеч бир сөз демәјәчәјәм»** чүмләсини исә **«мән сизә һеч бир сөз демәјәчәјими билмирәм»** шәклиндә ишләтмәк олмаз.

Бә'зи ара конструксијаларын формача мүрәккәб чүмләнин компонентләринә охшамасынын башлыча сәбәби одур ки, ара конструксијалар кенетик чәһәтдән, доғрудан да, мүрәккәб чүмләнин тәркиб һиссәләри олмуш, лакин дилин инкишафы нәтичәсиндә тәдричән мүхтәлиф модал мүнасибәтләр ифадә етмәјә башламышдыр. Бунунла әлагәдар олараг мүасир Азәрбајчан дилиндә ара конструксијалар мүрәккәб чүмләнин компоненти олмаг әламәтини итирмиш (вә ја итирмәк үзрәдир), өзүнә мәхсус јени әламәтләр кәсб етмишдир. Елә буна көрә дә мүрәккәб чүмләни әмәлә кәтирән садә чүмләләрдән бири әмр, дикәри нәгли; бири әмр, дикәри суал вә с. интонасијасы илә ифадә едилә билмәдији һалда, ара конструксијалы чүмләләрдә белә һаллара тез-тез тәсадүф едилир. Мәсәлән, **Бујурун** (әмр функсијасы, демәли, әмр интонасијасы). Сизи динләјирик (нәгли чүмлә интонасијасы). **Инанын** (әмр функсијасы вә демәли, әмр интонасијасы). **Мән бүтүн варлығымла сизә бағлыјам** (нәгли чүмлә интонасијасы) вә с. Бунлар садә чүмләләр олдугундан компонентләр мүхтәлиф функсионал типә маликдир. Мүрәккәб чүмләдә исә, демәк олар ки, белә бир вәзијјәт өзүнү көстәрмир. Һәтта нәгл интонасијасы илә дејилән **«Билмирәм, башымыза нә иш кәләчәк»** мүрәккәб чүмләсиндәки икинчи һиссә формача суал чүмләсинә бәнзәсә дә, әслиндә чаваб алмаг мәгсәди изләмир вә буна көрә дә сонунда суал ишарәси гојулмур.

Үмумијјәтлә, мүрәккәб чүмлә бүтөвлүкдә ваһид бир интонасија илә (ја суал, ја нәгл, ја әмр, ја да нида интонасијасы илә) дејилир. Ону әмәлә кәтирән садә чүмләләрдән бири, дејәк ки, мүстәгил нәгл, дикәри исә мүстәгил суал интонасијасы илә ифадә едилә билмәз. Зира мүрәккәб чүмлә, јухарыда гејд етдијимиз кими, там бир ваһид олуб, ваһид дә интонасија тәләб едир. Бу, адәтән, онун компонентләринин мүхтәлиф функсионал типә малик олмасына имкан вермир. Әлбәттә, кечид характери дашыјан бир нечә мүрәккәб чүмлә тапмаг мүмкүндүр ки, онларын компонентләри илк бахышда мүхтәлиф функсионал типә малик олсун. Лакин бу, һеч дә мүрәккәб чүмләни әмәлә кәтирән садә чүмләләрдән бирини дикәринә гаршы гојмур вә мүәјјән чаларлыг ифадә едир. Мүрәккәб чүмләнин компонентләри јенә дә ваһид интонасија алтында бирләшмиш олур; ола билмәз ки, биз мүрәккәб чүмләни тәшкил едән ики садә чүмләнин бирини суал, дикәрини исә, дејәк ки, әмр интонасијасы илә ифадә едәк. Белә бир вәзијјәтдә (јә'ни мүрәккәб чүмләни тәшкил едән садә чүмләләрдән һәр бири бир функсионал типә малик олдугда) чүмлә мүрәккәб олмагдан узаглашыр вә онун әвәзинә ики мүстәгил садә чүмлә мејдана чыхыр. Ахы, бир чүмләнин интонасијасыны ики јерә бөлмәк олмаз. О (чүмлә) бүтөвлүкдә ја нәгли, ја суал, ја әмр, ја да нида чүмләси кими чыхыш етмәлидир.

Дејиләнләрдән ајдын олур ки, мүрәккәб чүмләнин тәдриси просесиндә ону тәркибиндә ара конструксијалар олан садә чүмләләрлә мүгајисә етмәк вә бу јолла долашыглығы арадан галдырмаг лазымдыр.

Бәшир ӘҺМӘДОВ.